

Türkiye-Ermenistan Uzlaşma Sürecinde Top Türkiye Sivil Toplumunda

written by Varduhi Balyan | 29 Nisan 2022

Fotoğraf: Erhan Arık

Türkiye ile Ermenistan arasındaki uzlaşma(zlık) süreci yaklaşık otuz yıldır devam ediyor. Devletler düzeyinde uzlaşmaya yönelik çeşitli girişimlere kıyasla sivil toplum kuruluşlarının bu amaca yönelik çabaları her zaman daha fazla olmuştur. Ancak bu süreçte STÖ'lerin girişimlerinden ziyade siyasi adımların öne çıktığını söyleyebiliriz. Bu yazıda STÖ'lerin uzlaşma algısına, uzlaşma sürecini nasıl değerlendirdiklerine ve bu süreçte varılan noktaya ilişkin bakış açılarına bakacağım. Bunun için 2017 yılında "Uzlaşma süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarının rolü: Türkiye-Ermenistan örneği" başlığıyla yazdığım Yüksek Lisans tezi için İstanbul, Yerevan ve Gümrü'de yaptığım görüşmelerden faydalanacağım. Ermenistan-Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesini amaçlayan farklı çalışmalar yürütmüş STK'lardan 20 görüşmeciyi yapılan dört odak grup çalışmasının verilerini kullanacağım ve geçen yılları bu veriler ışığında değerlendirmeye çalışacağım.

Uzlaşma (reconciliation) tanımlaması zor bir kavram. Hatta Meierhenrich tarafından "yakın tarihte en çok suiistimal edilmiş kavramlardan biri" olarak tarif edilir.^[1] İki ülkeden de odak grup çalışmasına katılanlar "reconciliation" kavramının Türkçe ve Ermenicedeki karşılığı için çok daha nötr kelimeler tercih ediyordu. Müzakere, iyileşme, ortak bir dil bulma, uzlaşma, diyalog, işbirliği bunlardan bazılarıydı fakat "normalleşme" en çok dile getirilendi. Görüşmeciler normalleşmeyi uzlaşmaya giden yolda daha yumuşak bir basamak olarak gördüklerini ve normalleşmenin daha olası olduğunu aktarıyordu. Türkiye'nin önde gelen insan hakları örgütlerinden birinin (1. odak grup, İstanbul) temsilcisi uzlaşma yerine neden normalleşmeyi kullandığını şöyle açıklıyordu: "Türkçede 'normalleşme' terimini kullanırdım çünkü Ermenilerin son yüz yılda yaşadığı deneyimler normal değil."

"Uzlaşma zaman ve tarihle birlikte kimliğin yeniden ele alınmasını gerektirir. Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesinin kapsamı daha sınırlıdır. Teoride daha hızlı ilerleyebilir"^[2]

Uzlaşma neden gerekli?

Peki, komşu ülkeler Ermenistan ve Türkiye arasında süregelen (aktif) bir çatışma yokken uzlaşma neden gerekli? Türkiye-Ermenistan denkleminde mesele şiddeti önlemek değil, daha çok iki komşu devlet ve halkları arasında kopan ilişkileri ve güveni yeniden inşa etmekle ilgili. 1991 yılında Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülkeler arasında yer alan Türkiye, Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ bölgesi üzerinden devam eden silahlı çatışmaya tepki olarak, 1993 yılında Ermenistan ile olan 328 km'lik kara sınırını kapattı ve sınır kapısı günümüzde halen mühürlü. İki ülke arasındaki sınırın kapalı olması da Türkiye-Ermenistan uzlaşma sürecini olumsuz etkiliyor. Birçok araştırmacı, Ermenistan ve Türkiye arasındaki kapalı sınırın insan etkileşimleri için önemli bir engel olduğu konusunda hemfikir.^[3]

Türkiye kamuoyu, 1970'ler ve 1980'ler boyunca ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) tarafından Türk diplomatların öldürülmesinden büyük ölçüde etkilendi. Öte yandan, 1915'te yaşananların "Ermeni Soykırımı" olarak uluslararası düzeyde tanınması yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'den daha çok Ermeni diasporasının hedefi haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 1,5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğü olayların soykırım olarak tanınmasına yönelik bu çabalar, Türkiye'ye karşı bir düşmanlık olarak kabul edildi ve öyle görülmeye devam ediyor. Kamuoyunda yukarıda bahsedilen atmosferin yanı sıra ifade özgürlüğünün baskılandığı 1990'lar Türkiye'sinde zaten zayıf olan sivil toplumun üstüne düşen iş daha da zorlaşmışken, Ermenistan'ın sivil toplumunun tohumları o zamanlar yeni atılıyordu diyebiliriz. Türkiye-Ermenistan arasında diyalog girişimlerinin kronolojik gelişimine bakıldığında, 2008'deki büyük yükseliş dönemini fark etmek kolaydır. Bu, devletler arasında "futbol diplomasisi" adı verilen ve daha sonra Zürih Protokolleri'nin^[4] imzalanmasını sağlayan müzakere girişiminin dönemiydi.

Toplumların uzlaşmaya bakışı

Devletler nezdinde olumlu adımlar atıldığında sivil toplum çapında diyalogun arttığını gözlemlediğimiz gibi toplumların da ülkelerin iç siyaset dinamiklerinden çabucak etkilendiğini görüyoruz. Görüşmecilerden biri (1. odak grup, İstanbul) Türkiye toplumunda bir yıl önce varmış gibi görünse de uzlaşmanın varlığını fark etmenin zor olduğunu söyleyip Türkiye'de 2015'te sonra sona eren "barış süreci"ne işaret ediyor: "Bir yıl öncesine kadar uzlaşmanın kabul edildiğini düşünüyorduk. Ermenileri bir kenara bırakın, Kürtlerle barış süreci sekteye uğruyor. Bir çıkmaza girdik. Bu nedenle "diyalog", "barış yapma" gibi kavramların Türkiye toplumundaki yeri üzerinde düşünmekte zorlanıyorum." Görüşmecilerin sıkça dile getirdiği konulardan biri toplumda Ermenilere yönelik algının resmî ideoloji ve eğitim sistemi tarafından "öteki" olarak resmedilmesi idi. Benzer şekilde İstanbul'daki ikinci odak grup çalışmasının katılımcıları da Ermeni, Alevi, LGBTİ+ veya başka bir azınlık grubu olsun, Türkiye toplumunda "öteki"ye karşı genel bir hoşgörüsüzlüğün hâkim olduğuna işaret ediyorlardı. İstanbul'dan 1. Odak grup çalışmasına katılan bir görüşmeci şunları söyledi: "Bu meselelere baktığımızda 'ama' kelimesinin kullanılmadığı açıklama görmüyoruz. Evet, oldu ama... Alevi ama... Bu sebepten dolayı da insanlar yüz yüze geldiklerinde birbirlerine düşman gibi davranıyor."

Kars'ın karşısında yer alan ve Türkiye sınırında bulunan Gümrü görüşmeler için seçtiğim ikinci şehirdi. Burada görüşme yaptığım STÖ temsilcileri Gümrü'nün bağlı olduğu Şirag bölgesi halkının uzlaşma sürecine çok daha açık olduğunu dile getiriyordu: "Bölgemiz, Türkiye sınırında ve olası gelişmelerin yollarını görebiliyoruz; Şirag bölgesinde toplum Türkiye tarafından bazı adımlar beklese de ilişkilerin normalleşmesine sıcak bakıyor. İnsan geçmişteki hataları kabul etmeyi, yüzleşmeyi bilmeli. Tarihte bunun iyi örnekleri de var." İkinci görüşmeciden de benzer bir anlatı duyuyoruz: "Bölgemizin normalleşmeye daha olumlu baktığı fikrine katılıyorum. 1915-1920 yılları arasındaki olaylar Gümrü'yü çok etkilemiş olsa da bu konuya olumlu yaklaşıyoruz. Bunun sebebi belki Türkiye ile doğrudan bağlantımızın olmasıydı, hatta sınırdan dolayı şimdi bile bir bağlantımız olduğunu söyleyebiliriz." Aynı odak grup çalışmasına katılan üçüncü görüşmeciye göre toplumun büyük bir kesiminde Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi siyasi gündeme göre şekilleniyor. Zürih

Protokolleri'ne işaret eden görüşmeci bu durumu şöyle özetledi: "Bir gün uyanıp Türkiye ile sınırın açılma ihtimalini öğrendik. O zaman toplum uzlaşmayı tartışmaya başladı. Anket çalışması yaparsak sınırın açılmasına en olumlu bakanların Şirag bölgesinde yaşayanlar olduğunu görürüz. Bunun sebebi elbette ekonomi. Bu bölge halen ülkenin en az gelişmiş bölgesi. Zorlu sosyo-ekonomik şartlar varken düşman algısı arka plana itiliyor."

Öte yandan Yerevan'da yaptığım odak grup çalışmasında görüşmeciler toplumun normalleşme algısının siyasi gelişmelere bağlı olduğuna vurgu yapsa da çalıştıkları gruplar arasında farklı dengeleri gözetmek zorunda olduklarını da belirttiler: "Projelerimiz kapsamında çok sayıda hane ziyaretimiz oluyor. Taliş'te, çoğunlukla Sasunluların (şimdi Türkiye'nin bir bölgesi, Sason) yaşadığı bir eve girdiğinizi ve Türkiye-Ermenistan uzlaşma projesi için geldiğinizi söyleyerek konuşmaya başladığınızı hayal edin. Sizi hemen dışarı atarlar. Bu yüzden aynı şeyi farklı kelimelerle söylemek zorunda kalıyoruz. Her proje öncesi bir saha araştırması yapıyoruz: Türk katılımcıların görüşeceği aileleri ziyaret ediyoruz ve onlara Ermeni soykırımı konusunda bir proje yürüttüğümüzü ve Türk katılımcıların hikâyelerini duymak amacıyla onları ziyaret edeceklerini açıklıyoruz. Yani temelde Türk katılımcıların soykırım ile ilgili hikâyelerini dinlemek için orada olduklarını söylüyoruz." Aynı odak grup çalışmasına katılan ikinci görüşmeci, sivil toplumun aklında soykırım konusu olmasına rağmen hâlâ açık ilişkiler kurmaya hazır olduğundan bahsediyor: "Ermenistan-Türkiye Protokolleri'ne bakın. O zamanlar toplum normalleşmeye karşı değildi, ön koşullara karşıydı. Toplumun seçkin çevrelerinde normalleşme tartışmaları oldukça hararetli bir hal aldı. Toplumun geri kalanı daha görünür elit kesimin normalleşmeyi ön koşullu veya ön koşulsuz olarak tartıştığını gördüklerinde uzlaşma sürecini kabul etmeye, kendisine daha yakın olan yolu seçmeye başladı: ön koşulsuz normalleşme. Dolayısıyla toplumun kafasında zaten normalleşme fikri var, yabancı değil. Er ya da geç ilişkileri normalleştirmek zorunda kalacaklarını, sınırın açılacağını ve Türkiye halkıyla 'savaşırsız' bir şekilde barışacaklarını anlamaya başlıyorlar."

Uzlaşmanın yükü hiç olmadığı kadar Türkiye sivil toplumunda

Odak grup çalışmalarında uzlaşma sürecinin önündeki engeller hakkındaki tartışmaların; Gümrü'de sınırın kapalı olması, Yerevan'da diplomatik ilişkilerin yokluğu, İstanbul'da ise devletin soykırımla yüzleşmekten kaçmasında yoğunlaşması dikkat çekici. Türkiye'deki mevcut siyasi konjonktürü dikkate aldığımızda, bu görüşmelerin 2016'da, 15 Temmuz darbe girişiminden önce yapıldığının altını çizmek gerekir. Görüşmecilerin dile getirdiği ve barış sürecinin bitmesiyle azalan sivil toplum girişimleri, 2016'dan sonra sivil topluma yönelik artan baskılar nedeniyle daha da kısıtlanmış durumda. Sadece Türkiye-Ermenistan meselesinde değil diğer toplumsal meselelerde de aşağıdan yukarı bir barış, uzlaşma ve hak talepleri orantısız biçimde "cezalandırılıyor". Birçok hak temelli örgütünün kapatıldığı, hak savunucularının ve aktivistlerin yargılandığı veya hapsedildiği koşullarda Ermenistan-Türkiye arasında uzlaşma talep eden sesler duyulmaz hale geldi. 2010'larda deneyimlediğimiz ve uzlaşma konusuna odaklanan Türkiye-Ermenistan ortak çalışmalarının sayısında hızla düşüş yaşandı. Bu düşüşün tek sebebinin Türkiye'de şiddetlenen siyasi baskı ortamı olduğunu söyleyemeyiz. Ermenistan için kırılma noktalarından biri 2020 yılı Eylül-Kasım ayları arasında Azerbaycan ile yaşanan ve iki taraftan da binlerce asker ve sivilin ölümüyle sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı'ydı. Savaşta Türkiye'nin Azerbaycan'a açık desteği, Ermenistan sivil toplumu için Türkiye-Ermenistan uzlaşma sürecinde karşılıklı güven inşasını zedeleyen ciddi bir geri adım oldu.

Bununla birlikte son aylarda iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin normalleşmesi için karşılıklı adımlar da atılmıyor değil. Ermenistan ve Türkiye'nin temsilcileri Ruben Rubinyan ile Serdar Kılıç yakında [üçüncü görüşmelerini](#) gerçekleştirecek. Zürih Protokolleri'nin sekteye uğramasına sebep olan ve Türkiye tarafından öne sürülen Karabağ meselesi etrafında asgari anlaşma sağlandığından bu sefer karşılıklı çabaların sonuç vereceği düşünülebilir. Ancak ilişkilerin normalleşmesi konusunda Ermenistan hükümeti bu sefer farklı bir sınav veriyor. İktidarı Paşinyan'a kaybeden eski hükümet temsilcileriyle kendilerini sol sosyalist olarak tanımlayan, aşırı sağ milliyetçi görüşlü ve diasporada

daha güçlü olan Taşnak Partisi'nden oluşan "muhalafet", Paşinyan Hükümeti'nin normalleşme adımlarını provoke ediyor. İkinci Karabağ Savaşı'nı kaybeden hükümeti eleştirerek toplumun desteğini toplamaya çalışan muhalafet, eskiden kendisinin giriştiği ancak başarısız sonuçlanan diplomatik ilişkileri düzeltme çabalarına bu sefer karşı. Bu durum toplumun Türkiye ile uzlaşma fikrine tekrar ısınmasının önünde engel olsa da süreç gerek diplomatik düzeyde gerek sivil toplum nezdinde iyi yönetilirse uzlaşmaya yönelik olumlu yaklaşım yeniden tesis edilebilir. Türkiye-Ermenistan uzlaşma/normalleşme sürecinde sivil toplumda karşılıklı adımların atılması için Türkiye sivil toplumunun önyak olması hiç olmadığı kadar önemli. Özellikle savaş sonrası karşılıklı güven inşasında yaşanan gerilimi ortadan kaldırmak ve diplomatik düzeyde yaşanan ılımlı gelişmeleri uzlaşma sürecinin lehine çevirmek için top artık Türkiye sivil toplumunda.

Bu yazıyı hayatı boyunca komşu ülkeler olan Türkiye ve Ermenistan halklarının uzlaşması, barışması için çalışan ve ölümüyle Türkiye toplumunda Ermenilere yönelik birçok önyargıyı kıran ve insanlara "Hepimiz Ermeni'yiz" dedirten Hrant Dink'in şu sözleriyle bitirmek istiyorum:

Gelin önce birbirimizi anlayalım...

Gelin önce birbirimizin acılarına saygı gösterelim...

Gelin önce birbirimizi yaşatalım.

[1] Jens, Meierhenrich, Varieties of Reconciliation, Law & Social Inquiry, Vol. 33, No: 1, 2008, s.197.

[2] Fiona Hill, Kemal Kirişçi & Andrew Moffat, Armenia and Turkey: from normalization to reconciliation, Turkish Policy Quarterly, Vol. 13, No: 4, s.129, 2015.

[3] Esra Çuhadar, Burcu Gültekin Punsmann, Reflecting on the two decades of bridging the divide: Taking stock of Turkish-Armenian civil society activities, Ankara: TEPAV, 2012, s.27.

[4] Zürih Protokollerinin Türkçe hali için
bkz. https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/zurih-protokolleri-tr.pdf

Blog sayfasında yer alan yazıların ve yayınların tüm hakları saklıdır. Blog yazıları yalnızca kaynağı gösterilerek kullanılabilir. Sayfada yayınlanan yazıların içeriği yazarın kendi sorumluluğu olup DEMOS'un herhangi bir hukuki ve/veya cezai sorumluluğu bulunmamaktadır.